

Nem mindennapi lelet a katonai amfiteátrum közelében

(Bp., III. ker. Bokor utca 21.)

Emberi kultúránk több évezredes múltjából számtalan olyan tárgy maradt ránk, melyek kultúrtörténeti, informatív, avagy esztétikai megítélését ma már nem befolyásolja, hogy valaha milyen körülmények között kerültek elő. Feltételezzük, hogy a kutatás, ha említésre méltaja majd egyáltalán a Bokor u. 21. alatt végzett leletmentést, annak első sorban az itt előkerült két *római bőségszaru* lesz az oka (6., 7. kép és 8. kép). Bár egyedülálló lelet került az Aquincumi Múzeum gyűjteményébe, melynek elemzése izgalmasabb lenne, most csak az ásatás eredményeinek rövid leírására, s a *lelettel* kapcsolatos híradásra szorítkozhatunk, míg a részletes publikáció szükségességével mi magunk is tisztában vagyunk.

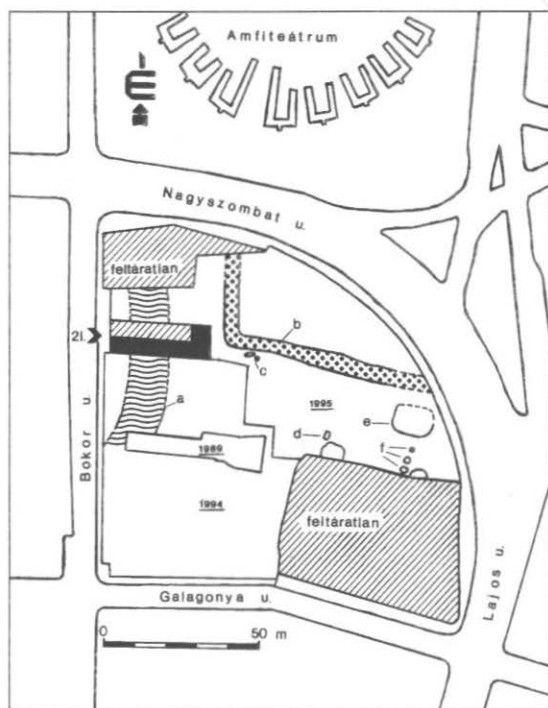
1998 október-novemberében nyílt lehetőségünk a beépítésre szánt Bokor u. 21. számú telek régészeti átvizsgálására, azután, hogy a tulajdonos (PROFORM Rt.) Múzeumunkkal szerződést kötött az ásatás finanszírozásáról, ill. lebontatta a területen álló újkori épületet. Környezete, a katonavárosi amfiteátrumtól

An unusual find from the proximity of the military amphitheater

(Bp., District III, 21 Bokor Street)

Numerous objects are known to represent millennia of culture, whose culture historical, informative or aesthetical appraisal is no longer influenced by their circumstances of recovery. It may be hypothesized, that if the rescue excavations at Bokor Street 21 will be remembered at all in the future, it will be chiefly because of the discovery of the two Roman Period cornucopia discovered at this site (Figures 6, 7 and 8). Although thanks to these excavations, these two unique finds have enriched the collections of the Aquincum Museum, at this point only the existence of these finds and a brief account of recovery can be provided. The undoubtedly more exciting task of analyzing these artifacts and the detailed publication of results remains a future necessity.

Archaeological investigations became possible at 21 Bokor Street prior to construction work, during October and November in 1998, after the owner of this area (PROFORM Joint Stocks Company) signed a contract with our museum concerning the financing of field

1.kép: A budaijlaki amfiteátrum déli előtere; – a Bokor u. 21. sz. telek elhelyezkedése és a korábbi ásások
 Figure 1. The southern foreground of the Budaijlak amphitheater; – Lot 21 at Bokor Street and the location of previous excavations

mintegy 50 m-re délre fekvő nagyobb telektömb egy évtizede szisztematikusan kutatott terület (1.kép). Több régész munkájának eredménye képpen összefüggéseiben is ismertté vált az amfiteátrum déli előterének topográfiája (HABLE 1995, 23; 1996, 25), ami reméljük hamarosan kiegészíthető lesz az egykori Ve-

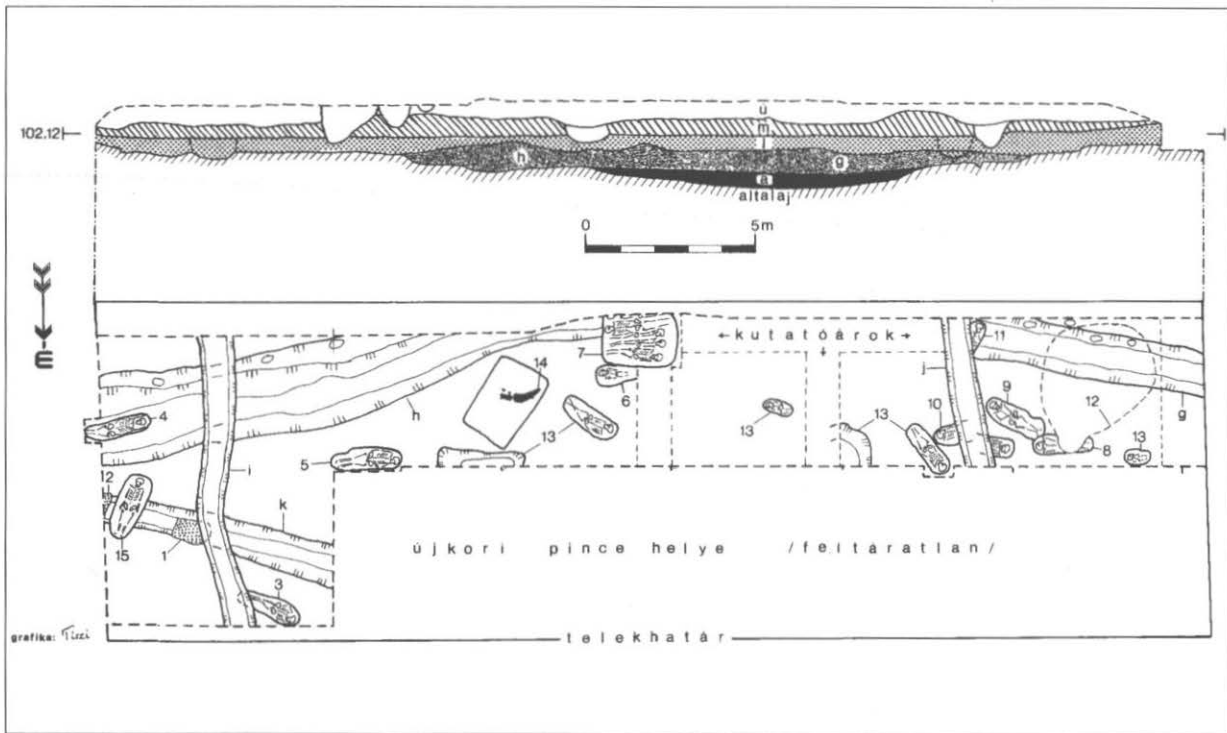
work and then had the Modern Age building at this site demolished. The environment of this site corresponds to the larger settlement block located some 50 m south of the amphitheater of the Military Town, an area that has been systematically investigated for a decade (Figure 1). The comprehensive archaeological topography of the southern foreground of this amphitheater, became known resulting from the work of several archaeologists (HABLE 1995, 23; 1996, 25), and this body of information will hopefully be soon completed by the recovery of the yet unexplored lots under the *Veres Confiserie* and *Lajos Restaurant*.

An approximately 15 m wide and 1.5 m deep ditch with dark, sedimented fill meanders north to south along this area. The whole ditch was recovered down to Kolossy Square (MÁRITY 1991, 56-58). It is still being debated whether this fea-

res-cukrászda és Lajostanya vendéglő még feltáratlan telkeivel.

Területünk észak-déli tengelyében egy kb. 15 m széles és 1,5 m mély, sötét, üledékes betöltésű árok kanyarog, vonalát korábban a Kolossy térig feltárták (MÁRITY 1991, 56-58). Egyelőre vitatott, hogy az objektum természetes vagy mesterséges eredetű-e. A Bokor utca 19. sz. alatt felső rétegeiben 4. századi római érmekeket találtunk, nyomvonalának északi iránya a 23. sz. telken is csak metszetszalban volt megfigyelhető (1. és 2. kép: a.). Az árok felett és környezetében mindenütt kb. 1 m vastag, egyenletesre szántott, szürke, agyagos réteg borította az altalajt. A réteg tetejébe még újkori telekhatárokat jelző árkokat és hulladékgödröket ástak, de ugyanabban a horizontban jelentek meg korábbi objektumok foltjai (középkori, római gödrök, árkok, sírok, őskori vermek stb.) is. Ez a szint (2.kép: l) bizonyítanul választható el attól a 3-4 m vastag újkori feltöltéstől, amely a Bécsi út és Lajos utca között mindenütt jellemző (2. kép: m és ú). Ásatásunktól keletre korábban egy római fazekasműhelyre bukkantunk. Ennek épületét (1.kép: e), kemencéit (f), és vermeit (d) a 2. században használták. A 3. század végén út épült a műhelytől északra (1.kép: b), mely nyugaton az

ture is natural or artificial. AD 4th century coins were found in its upper layers at 19 Bokor Street, while the northern direction of its orientation occurred only in the profile wall at Lot 23 in Bokor Street (Figure 1 and 2: a). The top of this ditch, as well as the subsoil in its entire environment was covered by an approximately 1 m thick layer of gray, clayey soil, distributed evenly by plowing. Trenches marking the Modern Age boundaries of lots as well as pits were dug into this layer. However, spots indicative of earlier features (medieval and Roman Period ditches, pits and graves, as well as prehistoric graves) also appeared on the same level. This stratum (Figure 2: l) can only be separated uncertainly from the 3-4 m thick Modern Age fill which is characteristic of the area stretching between Bécsi Street and Lajos Street (Figure 2: m and ú). Prior to our excavations, remains of a potter's workshop were found east of the presently investigated area. The pertinent building (Figure 1: e), kilns (f) and storage pits (d) were in use during the AD 2nd century. At the end of the 3rd century, a road was built north of the workshop building (Figure 1: b) which, in the west, turned toward the southern gate (porta pompae) of the amphitheater.

2.kép: A Bokor u. 21. sz. telek ásatási helyszínrajza; déli metszetsfal (felül) és alaprajz (alul)
 Figure 2. The excavation plan of Bokor Street 21; the southern section wall (top) and site plan (bottom)

amfiteárum déli kapuja (*a porta pom-pae*) felé kanyarodott. Az *e* jelű épület romjaiba ekkor ásták az első sírokat (HABLE 1996, 22. kép), majd a 4. század során egyre több szegényesen eltemetett halott került az út dél-délnyugati oldalára (*c*). A tete-meket, néha csak az útmenti árokba dobálták, volt, hogy egyszerre többet is (HABLE 1995, 24. kép).

A Bokor utca 21. sz. telek ásátása alig gyarapította korábbi topográfiai és rétegtani ismereteinket. Itt is megjelent a nagy árok (2.kép: *a*), az egyenletesre szántott őshumusz (*l*) és az ezeket borító újkori feltöltés (*m* és *ú*). Találtunk kisebb észak-déli irányú árkokat, melyek, stratigráfiai helyzetük (*i*), vagy leletanyaguk szerint is (*j*), mindegyik jelenségnél későbbiek lehettek, de még a terület nagyobb mértékű feltöltése (*m*) előtt keletkeztek. „Önálló középkori réteg nem mutatkozott; átlag 1,5 m mély, Árpád-kori gödröt találtunk a telek Bokor utca felőli részén, patiscos betöltése a gödör 1,5-2 méteres körzetében szétterítve jelentkezett és nem tűnt határozott körvonalúnak (2.kép: 12). A telek közepén, a (14.) római gödör fölött, szájával lefelé fordított, sárga anyagú, vállán hullámvonalakkal díszített, 12-13. századi fazék került elő. Az edény környezetében további Árpád-kori cserepek hevertek” – idézet *Kárpáti*

This was the time when the first graves were dug into the building marked as „*e*” (HABLE 1996, Figure 22). During the course of the 4th century, an increasing number of apparently poor burials were dug onto the southwestern side of the road (*c*). At times dead bodies, sometimes several at once, were simply tossed into the ditch along the roadside (HABLE 1995, Figure 24).

Excavations at 21 Bokor Street hardly contributed anything to our previous knowledge of archaeological topography and stratigraphy. The large ditch (Figure 2: *a*), the evenly plowed ancient humus (*l*) and the covering layer of Modern Age fill (*m* and *ú*) were again encountered here. Smaller, north to south ditches were also discovered whose stratigraphic position (*i*) and find material (*j*) seems to post-date all the other phenomena, but were created prior to the major, overall filling of the area (*m*). As is written in the excavation diary of *Zoltán Kárpáti*, the on-site medieval archaeologist, „no independent medieval strata could be detected; an Árpád Period pit, on average 1.5 m deep, was found in the half of the lot near Bokor Street its fill, rich in wattle-and-daub, was identified as having been spread around the pit over a

Zoltán középkoros régész naplóbejegyzéséből, engedélyével.

Metszetrajzunkon jól látható, hogy a kelet-nyugati árkok (2.kép: *k*, *h-g*) még a terület római kori meliorizációja során feltöltődtek, a nagy csatorna (*a*) megszűnése után. A területen több olyan sírt, vagy gödröt figyeltünk meg, melyek „a római réteget átvágva, igen változatos mélységekben helyezkedtek el”, de koruk, sem „a rossz talajviszonyok” (Kárpáti Z.), sem kevert leletanyaguk miatt nem határozható meg pontosabban. (2.kép: 13). Néhány objektum biztos, hogy a római korban keletkezett (az 1., 2., és 4. sír miatt egyértelmű, hogy a *g-h* árok is). A *k* árok betöltésébe ásták az 1. és 2. római szórthamvas sírt, az 1. sírt rombolták az *i* jelű árokkal, utóbbi vágta még a *k* és *h* árkokat, és a 3. csontvázas sírt. A *h* árok anyagába ásott 4. csontvázas sír kialakítása jellegzetes, késő római korra utal, oldalát és szemfödélét tetőcserepek (*tegulae*) alkották (3.kép). Nagyobb tárolóedény (*dolium*) töredékével fedték a 6. sírt (4.kép) és vaszegcsekkel erősítették meg az 5. sírba temetett halott cipőjének talpát (5.kép). A többi sír csak viszonylagosan határozható meg, pl. ilyen a 7. sír, melybe 5 személyt fektettek (4.kép) és a 15. sír. A 8. sírt rombolta a 12. számú középkori objektum, a 9. sírt a 8. előtt ásták meg. A *g* árok

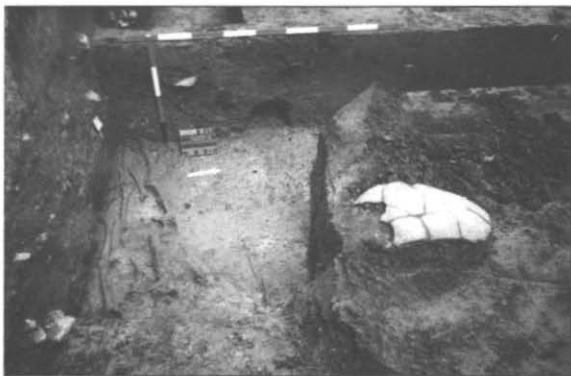
zone of 1.5-2 m. The outline of this scatter, however, did not seem to be clearly defined (Figure 2: 12). A 12-13th century yellow pot with wavy line decoration on the shoulder was found in an upside down position above a Roman Period pit (14) in the middle of the lot. Additional sherds, representing the Árpád Period, lay within the environment of this pot” (quoted with the kind permission of the excavator, Zoltán Kárpáti).

Our section drawing clearly shows that the ditches running east-west (Figure 2: *k*, *h-g*) were filled in prior to Roman Period landscaping, right after the filling of the large ditch (*a*). Several graves and pits were observed in the area which „cut through the Roman Period layer and occurred at various depths” but it remained impossible to date them owing to both „poor soil conditions” (Zoltán Kárpáti) and their mixed find material (Figure 2: 13). Some of the features certainly originate from the Roman Period (owing to the positions of Graves 1, 2, and 4 Ditches *g-h* also unquestionably belong to this group). Scattered ash from Roman Period Graves 1 and 2 was dug into the fill of Ditch *k*. Grave 1 was damaged by Ditch *i*, which also cut across Ditches *k* and *h*, as well as

anyagába ázott 11. sír csontváza csak deréktól fölfelé maradt meg, s a j árok megásásakor bontották el a 10. számú sírok maradványait is. A sírokat változatosan tájolták, uralkodó a halott nyugat-keleti, vagy kelet-nyugati fektetése.

3.kép: Tetőcserepekkel fedett római sír
Figure 3. Roman Period grave covered with roof tiles

4.kép: Dolium-töredékekkel fedett római sír (jobbra), tömegsír felszedés közben (balra)
Figure 4. Roman Period grave covered with Dolium-fragments (right), common-grave during the course of excavations (left)

inhumation Grave 3. The characteristic shape of inhumation Grave 4, dug into the soil of Ditch *h* is indicative of Roman Period origins. Its sides and shroud section were covered with roof-tiles (*tegulae*; Figure 3). Grave 6 was covered using sherds from a large storage vessel (*dolium*; Figure 4). The sole of the shoes worn by the person buried into Grave 5 were reinforced with iron nails (Figure 5). The rest of the burials can only be identified in relative terms, e. g. Grave 7, in which five people were entered (Figure 4) and Grave 15. Grave 8 was destroyed by Feature 12, dated to the Middle Ages. Of Grave 9 one can only say that it was dug before Grave 8. Even the skeleton of inhumation Grave 11, dug into Ditch *g* was only preserved from the waist up. Remains of Grave

5.kép: Melléklet nélküli nyújtott csontvázas sír
 Figure 5. Extended inhumation burial without grave furniture

Legkorábbi római objektumunk a 14. számmal jelölt gödör. Szabályos téglalap alakú, kb. 80 cm mély, szögletes forma, hasonló egy 1995-ben feltárt 2. századi veremhez (1.kép: d). Alját vízszintesen, oldalait függőlegesen ásták ki, betöltése faszenes, löszfoltos szürke agyag volt, tetejét égett réteg zárta le (6.kép). Kevert anyagában 2. század elejére jellemző cserepeket, üvegtöredékeket, vasszegeket, állatsontokat találtunk. A faszénmaradványok bükkből és erdei fenyőből származtak. Az a két kultikus tárgy,

10 were destroyed when Ditch j was dug. These graves were dug in a variety of directions, although west to east or east to west orientations of the body dominate.

The earliest Roman Period feature is Pit 14. It has a regular oblong shape and a depth of approximately 80 cm. This angular feature is reminiscent of an AD 2nd century storage pit excavated in 1995 (Figure 1: d). The bottom was dug horizontally, while the walls are vertical. The fill consisted of gray clay with spots of loess and fragments of charcoal. The top of this feature was sealed with a burnt layer (Figure 6). Its mixed find material included 2nd century pot sherds and glass fragments, iron nails as well as animal bones. The charcoal remains originated from pine and beechwood. The two cultic objects found laying at the bottom of this pit have given rise to a number of questions (Figures 6, 7 and Figure 8) *Why* were damaged *cornucopia* (!?) hidden between the so-called Bécsi Street Roman cemetery, the amphitheater and the habitation area (*canabae*)? *Why* did this happen in the second half of the 2nd century? *Why* do they occur in a regularly shaped pit, and *why* in the proximity of a major ditch or channel? Should all these „*why*”s look too numerous, one

mely a gödör alján feküdt, számtalan kérdést vet fel (6., 7. kép és 8. kép). Miért az ún. Bécsi úti római temető, az amfiteátrum és a lakott terület (*canabae*) között rejtették el a sérült bőségszarukat (!?), miért a 2. század második felében? Miért kerülnek azok szabályosan kialakított gödörbe és miért éppen egy nagy árok vagy csatorna mellé? Ha e sok miért túlzásnak tűnne, toldjuk meg még egy párezeréves kérdéssel: Mik ezek, egyáltalán mi a bőségszarú?

Épebb leletünk 70 cm hosszú, íveltlen hegyesedő, bikaszarv alakú tárgy. Üreges teste korongon formált agyag, mely kiegészítés után kívül okkersárga, belül narancsvörös színű lett. Égetés előtt a szarv tövére, kézzel formált plasztikus díszeket illesztettek, fölül félhold alakú beöntő nyílást hagytak (8.kép). A szarv hátsó ívéen fülcsonk van, mely megkönnyítette a cipelést (7.kép). A törött példány, valamivel kisebb lehetett, díszei azonosak az ép bőségszaruéval.

A díszítmény közepét nagy szőlőfürt uralja, ezt egy letört dísz mögött indaköteg kapcsolja a szarv hátuljához. Alul levelek láthatók, míg a szőlőfürtöt 4-4 gömbölyű dísz foglalja keretbe, melyek belül üregek (7.kép). Mindkét példány felületét fehér bevonattal látták el, ezen vörös, barnásvörös festé nyomokat

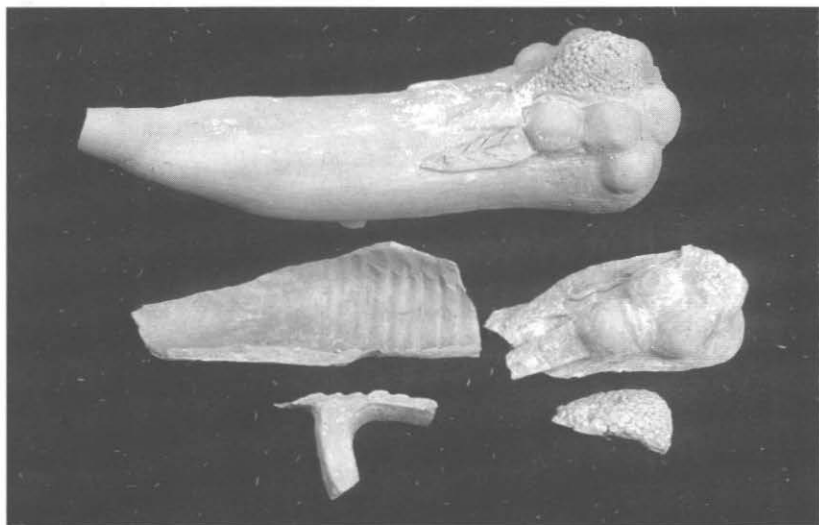

6.kép: A 14-es számú gödör és az ép bőségszarú in situ

Figure 6. Pit 14 and the in situ intact cornucopia

may add another question which is millennia old: What are they, what are *cornucopia*?

The better preserved of the two specimens is 70 cm long, arched and pointed, in the shape of a bull's horn. The fired, hollow body is made of wheel-thrown clay which is ochre yellow on the outside and orange inside. Prior to firing, hand-formed, three dimensional decoration was placed at the base of this horn, and a semilunar opening was left above (Figure 8). There is the stub of a handle on the rear arch of

7.kép: Ép és töredékes bőségszarv (műtermi fotó !)

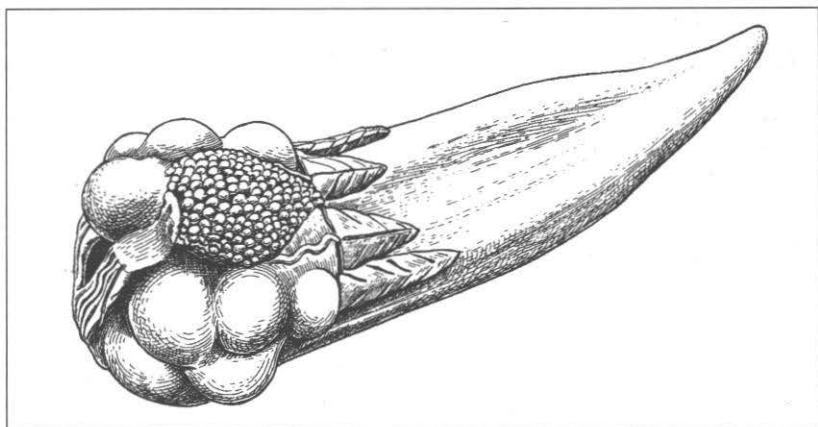
Figure 7. The intact and fragmented cornucopia (studio photograph!)

figyeltünk meg. Egyiken sincs nyoma törésfelületnek, illesztési pontnak, semmi sem utal arra, hogy a budaújlaki bőségszarukat szobor, vagy más kompozíció részeként alkalmazták. Olyan önálló kultusz tárgyak voltak tehát, melyek párhuzamát egyelőre nem ismerjük.

A szarv ősidők óta a bőség, az erő és a hatalom szimbóluma. Kultikus tisztelet övezte már a neolitikumban (Çatal Hüyük), s a minószi kultúra egyik legismertebb vallási szimbóluma. Számatalan görög, majd római isten, istennő, *genius* vagy *lar* jelenik meg bőségszarvval a kezében (RE I. 1722). Az antik vi-

the horn which facilitated handling (Figure 7). The broken specimen may have been somewhat smaller with ornaments identical to that of the well preserved cornucopia.

The middle of the ornaments is dominated by a large bunch of grapes, attached to the back of the horn with a bundle of vines behind a broken ornament. The grape leaves may be seen at the bottom, while the bunch of grapes is framed by four globular decorations which are empty on the inside (Figure 7). The surfaces of both specimens were covered with a white slip, on which the traces of red and reddish-

8.kép: A bőségszaruról készült elvi rekonstrukció (Major János grafikája)
 Figure 8. Theoretical reconstruction of the cornucopia (Drawing by János Major)

lág leghatalmasabb urai, a római császárok is alkalmazták központi propagandájukban, amint azt luxustárgyak és érmek tanúsítják (GOTTSCHALK 1980, 23, 65; SEAR 1970, 22.). (Ugyanakkor önálló tárgyként *csak egyetlen irodalmi említést* ismerjük! *Pausanias*, görög utazó írja (6,19,6.), hogy Miltiadés, a marathóni csata hőse elefántcsont bőségszarut ajándékozott Olympiában a sikyóniak kincsesházának.)

Az ókoriak szerint csodálatos hatással bíró tárgy, tulajdonosának mindent megadott, amit csak akart és kifogyhatatlan volt (ANAKREÓN 8). Eredetének legismertebb legendái Zeus-Juppiter (OVID. F. 115), vagy Hercules alakjához fűződnek (OVID. Met. IX.85). Eredeti-

brown paint can be seen. Neither of the two specimens display broken attachment points that would indicate that these artifacts were part of a major artistic composition (e. g. statue). They seem to be cultic objects, apparently without parallels for the moment.

Horns have long been a symbol of abundance, strength and power. It has been an object of cultic admiration in neolithic times (Çatal Hüyük), and was one of the most important religious symbols in the Minoan culture. A number of Greek, and subsequently Roman, gods and goddesses, *genius* or *lar* appear with cornucopia in hand (RE I. 1722). The mightiest lords of the Antique World, Roman Emperors

leg kecskeszarvból készült (CALL. 48), görög szobrászok tették népszerűvé a bikaszarv-típust (BOARDMAN 1995, 59 és 102), majd hellénisztikus minták alapján ezt másolták a római kőfaragók. (FULLERTON 1990, 83) Pannonai szentélyekben sokszor helyezték el bőségszarut tartó istenek fogadalmi szobrocskáit. (FITZ 1998, 73) Aquincumban is találtak hasonló tetrakottából (PÓCZY 1963, 251). Egy római domborművön, a Város megszemélyesített alakja, *Róma* istennő látható, előtte oltáron feldíszített bőségszarvu áll. Ez a jelenet is közvetett bizonyítéka annak, hogy budájlaki leleteink egy sokrétű, ősi római kultusz használati tárgyai voltak (HAHN 1975, 161).

Hable Tibor

Irodalom – Literature

ANAKREÓN (i.e. 570-500) Lsd. Antologia lyrica Graeca I-II., – ed.: E.DIEHL (1936-1942)

BOARDMAN 1995 – BOARDMAN, J. Greek Sculpture. The Late Classical Period 1995

CALL.H. in Iov.– CALLIMACHUS Hymnus in Iovem

FITZ 1998 – FITZ J., Religions and Cults in Pannonia ed. 1998. Székesfehérvár

FULLERTON 1990 – FULLERTON,

also used this symbol in their central propaganda, as is also evidenced by luxury items and coins (GOTTSCHALK 1980, 23, 65; and SEAR 1970, 22). Meanwhile, it is mentioned as an individual object *only once* in the literature! According to *Pausanias*, a Greek traveler (6,19,6.), Milthiades, the hero of the Marathon battle, presented a *cornucopia* made from elephant ivory to the treasury of Sikyoni in Olympia.

People in Antiquity believed that this object had a magic power, giving anything to its owner without ever being depleted (ANAKREON 8). The best known legends of origin are associated with the figures of Zeus-Juppiter (OVID. F. 115), or Hercules (OVID. Met. IX.85). Originally, this object was made from goat horns (CALL. 48), the bullhorn-type was made popular by Greek sculptors (BOARDMAN 1995, 59 and 102). Subsequently, Roman stone carvers copied this motif, following Hellenistic patterns. (FULLERTON 1990, 83) The votive statuettes of deities holding cornucopia were frequently displayed in the sanctuaries of Pannonia. (FITZ 1998, 73) A terracotta figurine of this type was found in Aquincum as well (PÓCZY 1963, 251). The impersonation of the City,

M. D. The archaistic style in Roman statuary. *Mnemosyne Suppl.* 1990

GOTTSCHALK 1980 – GOTT-SCHALK, G. Die großen Cäsaren 1980

HABLE 1995 – HABLE T., Kutatások Budaújlakon, az aquincumi katonaváros déli peremén. *Óbuda-Újlak. Aquincumi Füzetek* 1 (1995) 23-31

HABLE 1996 – HABLE T., Újabb ásatások az aquincumi katonai amfiteátrum közelében. *Aquincumi Füzetek* 2 (1996) 29-39

HAHN 1975 – HAHN I., Róma istenei Budapest 1975

MÁRITY 1991 – MÁRITY E., Régészeti Füzetek Ser.1. Nr. 43. 1991 56-58

OVID. F.=P. OVIDIUS N. Fasti

OVID. Met.= OVIDIUS Metamorphoses

PAUSANIAS Perihégésis és Helládos

PÓCZY 1963 – SZ. PÓCZY K. A termékenység kultusz terrakottái Aquincumban, *Bud. Rég.* 20. (1963) 241

RE.= Pauly - Wissowa, *Realencyclopädie der cl. Altertumswissenschaft* (Stuttgart 1894-1978)

SEAR 1970 – SEAR D.R., Roman coins and their values. 1970

the goddess Rome is shown on a relief, with a decorated *cornucopia* standing on an altar in front of her. This scene may be considered indirect evidence of the fact that our Budaújlak finds were objects used in a complex ancient Roman cult (HAHN 1975, 161).

Hable Tibor